

danner udgangspunkt for den udvikling, der senere slutter med den Bekendende Kirke i Preussen og her i første omgang fører til dannelsen af »Pfarrernotbund« under ledelse af Martin Niemöller.

Klaus Scholders værk giver en særdeles grundig gennemgang af et meget spændende kapitel i tysk kirkehistorie. Det er kirkehistorie i bredeste forstand: Dels som nævnt begge kirker – omend behandlingen af de protestantiske kirker absolut er den mest omfattende – men dels også såvel statens kirkepolitik som kirkernes holdning til staten; endelig også teologihistorien. Alt dette er sat ind i en sammenhæng med den inden- og udenrigspolitiske udvikling – især i Hitlers første regeringsår. For den, der fremover vil beskæftige sig med de tyske kirker i denne periode samt for den, der arbejder med Hitlers magtovertagelse og første tid, er Scholders bog derfor en uundværlig hjælp.

Otto Rühl

John A. Leopold: Alfred Hugenberg. The Radical Nationalist Campaign against the Weimar Republic. New Haven and London. Yale University Press, 1977. 298 s.

A. Hugenberg er en af de omstridte skikkelser i forbindelse med debatten om årsagerne til Weimarrepublikkens fald og Hitlers magtovertagelse. Mange myter har dannet sig om ham, og det er forf.s erklærede hensigt at gøre op med de mest klichéprægede af dem, herunder beskrivelserne af ham som Krupps eller industriens mand, som den, der holdt stigbøjlen for Hitler, eller som den, der helt beherskede tysk presse og film. Forf. har fået adgang til Hugenbergs arkiver, der desværre har centrale lakuner, f. eks. i brevvekslingen med Hitler! Forf. må også beklage, at adgangen til Ruhr-industriens righoldige arkiver stadig er så begrænset. Han gør opmærksom på, at en åbning kun kan gavne industriens omdømme, da det dårligt kan blive værre.

Hugenbergs person var meget lidt tiltrækkende – i karikaturer var han »hamsteren«. Han var tavs af natur, stædig, arrogant, vanskelig at arbejde sammen med, men arbejdsom og i besiddelse af store juridiske og administrative evner, der allerede før 1914 havde givet ham en bemærkelsesværdig karriere i det borgerlige liv. I første omgang fik han indflydelse i Ruhrindustrien, men forf. påviser, hvorledes han allerede under første verdenskrig og endnu mere efter den fjernede sig fra industrien, helligede sig sit presse- og filmimperium og sit politiske virke og især blev talsmand for landbrugets interesser. Hugenberg's program var heller ikke tiltrækkende. Han stod for altyskernes ideer, og mange af hans centrale angreb på Weimarsystemet var ganske identisk med nazisternes. Begge øste af samme inspirationskilde og tankegods, men til 1928–30 var Hugenberg, der fra 1928 var formand for højrepartiet DNVP dominerende i forhold til nazisterne. I betragtning af såvel personens som programmets lidet tiltalende træk – et forhold forf. selv gør opmærksom på – er bogens fremstilling forbløffende neutral, i modsætning til f. eks. A. Thimmes stærkt kritiske bog om DNVP (*Flucht in den Mythos*, 1969). Først i den udmærkede og koncentrerede konklusion giver forf. den vurdering, man ved gennemlæsningen savner. Til gengæld er dommen klar: Hugenberg kan ikke frikendes for sin andel i nazismens udvikling, og han var hverken en politiker, der kunne skabe appel hos masserne, eller en statsmand, der kunne se realiteterne i øjnene. Han var en sær og uhåndterlig blanding af en ideolog og en administrator.

Bogen igennem skildres især hans politiske virke efter 1918. Det var stort set fiasko på fiasko. Hans mål – at skabe national borgerlig samling til ødelæggelse af Weimarsystemet – blev ikke nået. Hans naturlige tilhængere, industrien, landbruget, den gamle adel, dele af middelstanden, var længe uenige med hans radikale strategi, hans fuldstændige afvisning af ethvert samarbejde med Weimarsystemet, hvad enten det var under

Stresemann eller under Brüning. Nogle få ledere i industrien ønskede en endnu mere radikal linje, og de gik senere over til nazisterne, men flertallet var ikke ivrige efter Hugenburgs kurs, og nogle var direkte imod. Forf. påviser, i lighed med andre forfattere, at industrien på ingen måde forholdt sig ensartet til DNVP eller til nazisterne, selv inden for sværindustrien var der forskellige opfattelser. Særlig interessant er forf.s betoning af, at Hugenburg, skønt tidligere Krupp-direktør, ikke havde dennes tillid. Desværre kan Hugenburg-papirerne ikke kaste mere lys over industriens pengebidrag til nazisterne, men forf. antager, at Hugenburg lod penge, som han forvaltede for dele af industrien, gå videre til nazisterne, men at dette ophørte før rigsdagsvalget i juli 1932, fordi rivaliseringen mellem DNVP og nazisterne var blevet for stærk, og fordi Hugenburgs egen koncern iøvrigt var i alvorlige finansielle vanskeligheder. Hugenburg lagde sig ud med præsident Hindenburg, hans forhold til Ruhrindustrien var langt fra godt, og hans ledelse af DNVP siden 1928 fremkaldte stadig uro og til sidst splittelse i partiet. Hugenburgs historisk set afgørende nederlag var dog, at han ikke, lige så lidt som Papen, formåede at »tæmme« Hitler, således som det var disse konservatives agt. Forf. påviser, hvordan Hugenburg for Hitlers tiltræden ingen tillid havde til Hitler som politiker, og hvordan han længe havde søgt at undgå en naziledet regering. DNVPs stadige stemmetab og Hitlers gevinster bevirkede endog i 1932, at Hugenburg begyndte at støtte Papen og dermed Hindenburgs præsidentialregeringer. En revolution fra oven i konservativ retning var Hugenburg langt mere tilpas end Hitlers revolution via masserne. Forsøget på at danne en borgerlig, konservativ samling uden om Hitler strandede ikke mindst på den omstridte person Hugenburg, som så store grupper, der ellers naturligt måtte støtte en sådan idé, var modstander af. Hitler høstede, hvad Hugenburg med flid gennem så mange år havde sået. Hitler havde den appel til masserne, som Hugenburg totalt savnede, og han havde den dristighed til radikale og voldsomme handlinger, som Hugenburg og hans folk, trods deres voldsomme sprogbrug, alligevel i sidste ende manglede.

Forf. beskriver kort Hugenburgs liv 1933-51. Efter sit korte og uheldige virke som minister i første halvår af 1933, hvor han og hans folk på flere punkter, bl. a. antisemitismen, var mere højre-radikale end nazisterne, var Hugenburg ganske uden politisk indflydelse. Han beholdt dele af sin økonomiske virksomhed, omend i stadig mindre omfang på grund af nazisternes voksende kontrol hermed. Forf. fremhæver, at Hugenburg næppe var indviet i de sidste ugers forhandlinger om Hitlers udnævnelse, og påviser, hvordan Hugenburg akcepterede Hitler som kansler, men stærkt gik imod et nazidiktatur, bl. a. fordi det også ville ramme hans egne tilhængere. – Bogen er forsynet med et meget udførligt noteapparat, med polemik mod bl. a. D. Stegmanns teser om forholdet mellem storindustrien og nazisterne.

Kay Lundgreen-Nielsen

Norbert Krekeler: Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik. Schriftenreihe der Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte (No. 27). Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1973.

Forf. har sat søgelyset på en speciel side af den tyske udenrigspolitik, nemlig dens støtte til tyskheden i Polen efter landafståelserne 1919-21. På basis af omhyggelige kildestudier, der i høj grad er vanskeliggjort af denne politiks fortrolige karakter, anskuer forf. problemet således som det tog sig ud for de centrale tyske myndigheder i Reich og i Preussen, ikke ud fra det tyske mindretals syn.

Inden for den tyske debat om Weimartidens udenrigspolitik placerer han sig klart som tilhænger af tesen om kontinuitet fra den preussiske Polenpolitik via Weimartidens